

Jernhælen inn i redaksjonen

Pressen i det okkupert Norge 1940-45

RUNE OTTOSEN
Professor i journalistikk
rune.ottosen@jbi.hio.no

9. april 1940 veltet om på det norske avislandskapet og forandret hverdagen for landets pressefolk og avisutgivere. Okkupantmakten trengte informasjonskanaler, men ville selv styre dem – og de norske presseorganisasjonene protesterte ikke. De lærte seg kunsten å overleve under tysk regime og blant medlemmene fantes alle slags valg på spekteret mellom tysk korrespondenttjeneste på Østfronten til aktiv, illegal motstand.

Aprildagene

Mange av morgenavisene var ferdigtrykt natten til 9. april da ryktet om senkingen av krysseren Blücher nådde hovedstaden. Selv om deler av det apparatet som skulle iverksette de planlagte kontrolltiltak over norsk presse gikk tapt i og med senkingen av «Blücher», var det en offensivt innstilt propagandatropp som ankom hovedstaden 10. april under ledelse av korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn (Hjeltnes 1990:42-43). Hahn hadde selv overlevd senkingen av Blücher, og på tross av de uventede problemene, viste tyskerne en målbevisst holdning som kan karakteriseres som «jernhånd med silkehanske». Okkupantmakten ønsket å få en forståelse med pressen, men det skulle skje på tyskernes egne premisser (basert på Ottosen 1996).

Partiavisen til Nasjonal Samling (NS), Fritt Folk, hadde gått over fra å være ukeavis til dagsavis bare få dager før 9. april, og den var i sin helhet finansiert av tyskerne, som et direkte resultat av det personlige møte mellom Hitler og Quisling alt i midten av desember 1944. At «regjeringen Quisling» oppnevnte seg selv rett etter at Nygårdsvoll-regjeringen hadde flyktet til Hamar, var et regelrett forsøk på statskupp. Statskuppet var omstridt også blant tyskerne. Den militære ledelsen av okkupasjonen og den tyske legasjonen i Oslo hadde helst sett en «dansk» løsning, med et okkupasjonsstyre basert på en forståelse med kongehuset og den sittende regjering. Gjennom snedig intrigemakeri i kjølvannet av kaoset etter senkingen av Blücher, hadde Quislings støttespiller Hans Wilhelm Scheidt ved den tyske legasjonen i Oslo likevel klart å skaffe Hitlers personlige støtte for Quislings kupp. Regjering Quisling skulle bli av kort varighet, bl.a. på grunn av den massive motstanden i befolkningen, en motstand som gikk langt inn i partiet NS, og omfattet flere av de såkalte statsrådene som hadde blitt utpekt mot sin vilje. Fritt Folk hadde på sin side fungert som en viktig formidler av de ideologiske forberedelser til statskuppet og propaganderte aktivt for Quislings plan om å fremstå som nasjonens «redningsmann» i en tid der den norsk nøytralitetspolitikken led skipbrudd. Men abonnementsgrunnlaget til Fritt Folk var langt fra nok til å få spredd NS-budskapet og markedsført regjeringen Quisling på en tilfredsstillende måte. Økonomisjef Thronsen hadde derfor fått den glimrende ideen å sikre Fritt Folk masseutbredelse gjennom å sende det ut som gratisbilag til alle Oslo-avisene. Den 11. april om

Ki
Fo

m
di
va
di:
re:
he
de
Fo.
ble
ge
og
løf
ske
kup

*Kø foran vindusplakatene til Morgenbladet som forteller at «Tyskerne marsjerer nu inn i Oslo» 9. april 1940.
Foto: Norges hjemmefrontmuseum*

morgenen troppet han altså opp på kontoret til disponent Riddervolds i Aftenposten med tre væpnede Wehrmacht-soldater som var stilt til disposisjon. I «okkupasjonsmakten og den nye regjeringens navn» ga han ordre om at Fritt Folk heretter skulle trykkes i Aftenposten, og at Riddervold i egenskap av sekretær i Oslo-Avisenes Forening, skulle sørge for at Fritt Folk heretter ble lagt i samtlige Oslo-avisers utgaver hver morgen. Dette var et grovt inngrep i avisenes drift og i strid med den tyske regjeringens erklærte løfte i morgenmemorandumet til danske og norske myndigheter av 9. april, der det het at okkupasjonsmakten ønsket kontroll med at pres-

sen ikke forholdt seg anti-tysk, men for øvrig forutsatte at avisene kom ut som før (ibid.). Etter intense rådslagninger bøyd Oslo-avisene seg, noe som i ettertid må sies å være et eksempel på manglende motstandsvilje mot et særdeles grovt inngrep i den enkelte avis. Kommunistenes avis Arbeidet var allerede blitt forbudt av Quisling, og Arbeiderbladet var stanset midlertidig. Det innebar at abonnentene til Morgenbladet, Aftenposten, Tidens Tegn, Morgenposten og Sjøfartstidende fikk daglig Fritt Folk med biografiske artikler om Quisling, stoff om statsrådene i den nye «regjeringen» og beroligende artikler om partiet NS sine oppgaver i denne skjebne-

Propagandaminister Joseph Goebbels

timen for nasjonen. Dette førte til at Fritt Folk ble trykt i et opplag på eventyrlige 200 000 i de få dagene regjeringen Qvisling levde. Den 16. april var eventyret imidlertid over, da tyskerne bestemte seg for å droppe regjeringen Qvisling. Qvisling og hans statsråder måtte trekke seg. I stedet satset okkupantmakten på Administrasjonsrådet som var oppnevnt av Høyesterett under ledelse av Paal Berg. (Dahl 1992:103-104).

Tysk okkupantmakts kontroll over pressen

Allerede den 9. april om ettermiddagen ble Oslo-pressen innkalt til en pressekonferanse der korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn ga direktiver om at avisene ikke kunne skrive noe som motarbeidet den tyske militærmakt. Tyskerne skaffet seg umiddelbart fysisk kontroll over Norsk Riksringkasting (NRK) og Norsk telegrambyrå (NTB). Tyskernes taktikk var ellers å få til en slags forståelse med pressen som ikke innebar sensur av det politiske stoffet, mens militærsen-

suren skulle sikre tyskerne mot lekkasjer som kunne forstyrre selve krigføringen. Denne «myke linjen» ble lansert på en pressekonferanse i Stortinget den 20. april. Kaptein Hahn ledet pressekonferansen og forklarte at «Vi har ikke til hensikt å gripe inn i den norske presses forhold». Hensikten var ikke å innføre en tysk presse i landet, forsikret han. Militære meldinger og utenrikspolitisk nyhetsstoff av militær betydning skulle imidlertid forelegges de militære sensurorganene før de ble offentliggjort. Han redegjorde videre for særavtalen med NTB som innebar at avisene kunne bruke alt NTB-stoff uten å forelegge det for tyske myndigheter. (Gjengitt i faksimile i Foss 1990:97). Allerede på dette tidspunkt var det klart at forholdene i NTB ble viet spesiell oppmerksomhet av tyskerne. NTB ble også kanalen for de daglige direktivene til avisene gjennom de såkalte «Tagesanweisung» som i detaljerte ordelag forklarte hva avisene skulle trykke og ikke trykke.

Okku-
tikket
ikke v
Det r
serte
press
tyske
bare
og k
men
muli
(Hjel

Den
ren
direl
som
som
opp
ble
sver
dag
opp
rett
fet
Pre:
arti
son
siel
sor
me
del

Tys
at
ved
ser
für
ker
ve-
po-
Os
fra

Okkupantmakten skjønte imidlertid raskt at politikken med å la pressen besikke sitt eget hus ikke var tilstrekkelig for å sikre tyske interesser. Det måtte hardere lut til, og den 24. april lanserte tyskerne sine «Militære grunnsetninger for pressen». Hvis man ser de langsiktige linjene i tyskernes kontroll med pressen var det åpenbare politiske siktemålet primært å kontrollere og knekke den sosialistiske arbeiderpressen, mens de store ikke-sosialistiske avisen i størst mulig grad skulle komme ut og se ut som før (Hjeltnes 1986:198).

Den tyske militærsensuren fulgte Wehrmachts direktiver og fjernet alt som kunne betraktes som sensitive militære opplysninger. Deretter

ble materialet sensurert av Presseabteilung. Den svenske TT-korrespondenten Benkt Jerneck som daglig måtte forholde seg til dette systemet, opplevde stadig at hans telegrammer ble beskåret til over halvparten, før han kunne sende stoffet av gårde via NTB. Jerneck skriver at Moser og Presseabteilung behandlet de norske avisenes artikler annerledes enn hans eget telegramstoff som skulle sendes ut av landet og derfor potensielt kunne være etterretningsrapporter fordekt som nyhetsmeldinger. Tyskeren var selv kjent med å benytte journalistisk virksomhet som dekke for sine agenter. (Jerneck 1943:212-214).

Tyskernes apparat hadde som en forutsetning at den viktigste utøvende kontrollen skulle skje ved hjelp av nordmenn som formelt var organisert i NS-administrasjonen. Reichskommissariat für die besetzten norwegischen Gebiete var tyskernes utøvende maktorgan med Josef Terboven som øverste sjef. Terboven forlangte to rapporter daglig fra Presseabteilung med utdrag fra Oslo-avisene. I tillegg fikk han jevnlig rapporter fra Befehlshaber i Sicherheitspolizei i de lokale

sensurinstansene. På bakgrunn av rapportene iverksatte Terboven personlig passende sanksjoner mot de «ulydige». De rangerte fra advarsel, påtale, bøter, frihetsberøvelse – til forbud mot utgivelser av avisen (Foss 1990:25).

Presseabteilung, som var en underavdeling av Abteilung für Volksaufklärung und Propaganda, var underlagt Reichskommissariat med Hans Moser som leder. Ved opprettelsen av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet 26. september

1940 ble Pressedirektoratet en egen avdeling med pressedirektør Anders Beggerud som øverste sjef. Norske aviser måtte altså forholde seg til to parallelle kontrollsystemer som beg-

ge utstedet sine instruksjoner til norske aviser, det tyskledede Pressabteilung og det norske Pressedirektoratet.

Nyordningen

Fra 26. september 1940 overtok Pressedirektoratet utøvelsen av en rekke bestemmelser og forordninger som berørte norsk presse (Hjeltnes 1990:56). Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet under ledelse av Guldbrand Lunde hadde både kontroll med pressen og ansvaret for egenpropagandavirksomhet. En yngre energisk partimann, Willy Klevenberg, ble ansatt som leder av propagandaavdelingen i slutten av september 1940. NS hadde i tillegg sin egen Avdeling for presse og kringkasting som fungerte som partiets pressekontor med sin egen «Norsk Artikkeltjeneste» som distribuerte gratis artikkelstoff til landets aviser. Ved Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelsen av trykt skrift, fikk Pressedirektoratet myndighet til å stanse utgivelsen av aviser og ukeblad. NS fikk den formelle retten til avsette personalet i avisene, og fullmakt til sette inn NS-ere isteden. Det var som

”Vi har ikke til hensikt å gripe inn i den norske presses forhold.”

regel folk uten kvalifikasjoner for avisarbeide. Pressedirektør Beggerud omtales som en veik mann, men han skjønnte at Direktoratet ikke kunne eller burde ha andre ambisjoner enn å være et underbruk av Presseabteilung. Beggerud var, ifølge de journalistene som hadde med ham å gjøre, usikker av natur. Han skal ha hatt et håndtrykk som avdekket motvilje mot personlig berøring, og en ordknapphet i møter og offisielle sammenhenger som avdekket en grunnleggende usikkerhet. Den svenske TT-korrespondenten Benkt Jerneck skriver om Beggerud «at en dårligere fagmann skal man sannelig

lete lenge etter» (Jerneck 1943:210). Men han viste likevel en klar besluttsomhet i bestrebelsene på å få kontroll over pressen. Det ble ansatt såkalte presseledere for NS i de fleste fylker. Noen presseledere hadde ansvaret for flere fylker, da NS ikke klarte å få fatt i nok kvalifisert personale i alle fylker. Presselederen skulle drive ettersensur og påse at avisenes linje var i overensstemmelse med «den nye tids» oppgaver. De ga aktive tilbakemeldinger og overøste avisene med kommentarer til det som skjedde og pålegg om inntakelse av stoff fra NS-avisene. Dessuten skulle de føre statistikk over utgivelser i fylket (Blichfeldt 1992:45).

Journalister skilte seg ikke fra andre yrkesgrupper i sine holdninger til okkupasjonsmakten. Noen gikk aktivt inn i motstandsarbeidet og engasjerte seg på ulike nivåer i illegalt arbeid, andre var passive og prøvde å få hverdagen til å gå etter beste evne. Noen meldte seg inn i NS, og blant dem var det flere avskygninger når det gjaldt motiver og aktivitetsnivå. Noen gjorde det fordi de ville beholde jobben, andre brukte det som skalkeskjul for illegalt arbeid, og noen gjorde det av overbevisning. Her skal hendelsene i

Kristiansund-pressen tjene som eksempel på hvordan okkupasjonen både stengte og åpnet muligheter for presse og pressefolk.

NS tar kontroll over Kristiansund-pressen
Krigen kom like overraskende til Kristiansund som andre byer i Norge. Utgivelsen av byens aviser stanset brått under bombing fra tyske fly 28.4–1.5. Byen ble da evakuert. Ett menneske ble drept da sentrum ble truffet av mange bomber og det brøt ut brann. Byen var i sjokk. Journalist Kåre Messel skrev i 1946 om denne perioden om redsel, svik og heltemot. Sviket besto i

plyndring og byens kriminelle hadde fester på stjålne drikkevarer fra ruinene. Av heltemotet var det evakueringen av sykehuset som gjorde mest inntrykk (Aass 1991: 527). Rett etter krigsutbruddet manøvrerte lokale NS-sympatisørene seg i posisjoner for å få kontroll på den lokale pressen.

Da Romsdalsposten måtte stanse driften etter bombing av Kristiansund 29. april 1940, startet tidligere redaktør John Arnulf Johnsen utgivelse av en ny avis under navnet «Meddelelsesblad som midlertidig erstatter Romsdalsposten». Meddelelsesbladet var en sterkt tyskvennlig avis som fikk liten oppslutning. Johnsen gjorde et nytt forsøk å gi ut en avis under navnet Kristiansundsposten to ganger ukentlig, men måtte også gi opp dette prosjektet. Arnulf Johnsen var sønn til grunnlegger av Romsdalsposten, John Johnsen. Arnulf Johnsen hadde fungert som redaktør for Romsdalsposten fra 1932 til han i 1936 måtte selge avisen på grunn av økonomiske problemer. Han fortsatte som journalist i avisen.

Johnsen sluttet seg til NS som opprettet lokallag i desember 1940, og etter dette kalte han seg

*”Tyskland vil seier fordi
Adolf Hitler er føreren.”*

«kret
der f

Da a
dals
utga
var s
som
forta
sunc
dant
m.h.
opp
klar
sjert
mer

Mør
Mør
vels
1940
satt
Neh
ny fl
husi
i bru
stall
ble

Møt
prei
Der
i ar
50-i
naz
avis
hov
en l
«Tys
Vec
krel
avis
nali

«kretspressелеder» og ble også fylkespressele-
der for NS i Møre og Romsdal.

Da avisene begynte å komme ut igjen, for Roms-
dalspostens vedkommende med en primitiv
utgave 20.5., var det klart for leserne at alt ikke
var som før. I overskrifter var det formuleringer
som «Tyskerne melder om...». I slutten av juni
fortalte Romsdalsposten at «avisene i Kristian-
sund» hadde vært «innkalt til byens komman-
dant for å få opplysninger om de tyske ønsker
m.h.t. pressevirksomheten». Det ble også tatt
opp «lokale spørsmål». Blant annet ble det for-
klart at de tyske soldatenes sang når de mar-
sjerte gjennom byen «ikke var rettet mot nord-
menn eller Norge» (Aass 1991: 539).

Møre Dagblad

Møre Dagblad var den første som startet utgi-
velsen igjen med en fullverdig dagsavis fra 5.8.
1940 i sterkt nazifisert form. Sigurd Gjertsen fort-
satte som redaktør til han ble avløst av Sverre
Nelvik i februar 1941. Avisen hadde da skaffet en
ny flattrykkpresse, som ble installert på et pakk-
husloft på Innlandet. Samme slags utstyr ble tatt
i bruk av Romsdalsposten i oktober. Det ble in-
stallert i en brakke i Bendixens gate som også
ble redaksjonens lokaler.

Møre Dagblad var NS-vennlig og protysk og var
preget av propagandaartikler om krigens gang.
Den 12. januar 1943 trykket den et stort oppslag
i anledning Reichsmarskal Herman Görings
50-årsdag. I forbindelse med 10-årsjubileet for
nazistenes maktovertagelse i Tyskland, hyllet
avisen Hitler på forsiden. Den 27. januar 1943 var
hovedoppslaget viet 10-årsjubileet med enda
en hyllende artikkel om Hitler som slutter slik:
«Tyskland vil seier fordi Adolf Hitler er føreren.
Ved sitt statsmanns geni har han motivert alle
krefter for Tyskland». I samme nummer hadde
avisa en artikkel av Norges første professor i jour-
nalistikk Eivind Mehle under tittelen «Ved 10-års-

jubileet». Den var ikke mindre panegyrisk.
1. mars var det oppslag om «Dødsdom over 17
norske kommunister» der avisen gir sin fulle
støtte til dommen som allerede var fullbyrdet.
Den 11. mars hadde avisen et opprop fra Ger-
mansk SS Norge med appell fra Vidkun Quisling
«til alle nordmenn som har ansvarsbevissthet,
offervilje og mannsnot om frivillig å melde seg
til PANSERBRIGADEN REGIMENT NORGE»

Det viktigste stoffområdet for avisa var nyheter
fra krigen og forsiden var daglig preget av tre-
fire nyhetsartikler om krigens gang fra hele ver-
den. Titler og fortellerform var preget av avisens
sympati. 8 januar 1943 var det oppslag under
tittelen «Jødene i Frankrike». Her het det blant
annet: «Politimyndighetene i Vicky meddeler at
alle jøder som bor i Frankrike, inne 12. mars må
forsyne sine legitimasjonskort og rasjonerings-
kort med påskrift «jøde». I denne forbindelse
minner man om at generalkommissariatet for
jødespørsmål ikke tillater noen unntaksbestem-
melse».

I en artikkel fra en såkalt Kriegsberichter fra Øst-
fronten fortalte SS- krigskorrespondent Knut
Schefstad en historie om en mann han hadde
møtt i skyttergraven som hele tiden spredt god
stemning med sang og godt humør til tross for at
familien hadde slått hånden av ham på grunn av
at han meldt seg til tysk tjeneste. «Trønd» ga ut-
trykk for stolthet av sitt valg og følgende reson-
nement ble gjengitt: «Jeg føler ingen bitterhet,
men tomhet – savn. Men jeg trøster meg med
god samvittighet. Jeg har tross alt fred i sinnet og
føler en usigelig glede over å kunne få kjempe for
familie og fedreland. Og det er min tro at mor og
far før eller senere vil få øynene opp for hva som
er riktig.». Schefstad unngikk et landsvikoppgjør
da han omkom under bombingene av Berlin mot
slutten av krigen (se ramme om krigsberichtere).
Møre Dagblad ble stanset av Handelsdeparte-
mentet 1. april 1943 med hjemmel i lov om

«almindelig arbeidstjeneste». Begrunnelsen var å frigjøre arbeidskraft. Den var en av de få høyreaviser som fikk erstatning fra Justisdepartementets oppgjørsavdeling etter krigen fordi den ble stanset. Erstatningssummen var på 115 000 kroner og er det største kjente enkeltbeløp som ble gitt til en Høyre-avis (Hjeltnes 1990:346).

Også Tidens Krav ble forsøkt nazifisert etter at bladstyret i Tidens Krav vedtok å innstille utgivelsen av avisa etter nyordningen 25. september 1940 (Innvik 2006:80-81). Tidens Krav kom ikke i gang igjen, men høsten 1940 opprettet lokale NS-ere Møre- og Romsdal Presselag A/S med formålet å gi ut tre arbeideraviser i Møre og Romsdal under sine tidligere navn. Tidens Krav kom ut i snaue to uker mellom 19. oktober og 30. oktober med Arnulf John Johnsen som redaktør uten medvirkning fra noen av de tidligere ansatte. «Folk snudde ryggen til den nye avisen,» heter det i avisens egen historie (ibid.:81).

Kampen om Romsdalsposten

Far og sønn Johnsen representerer en interessant bro mellom tradisjonell norske pressehistorie og krigens dramatik. Det er samtidig historien om hvordan en tradisjonell avis som Romsdalsposten ble gjenstand for en kamp rundt eierskap der John Johnsens frontkjemperinnsats ble brukt for å få tilbake kontrollen over den tradisjonelle familiebedriften.

Arnulf Johnsen som måtte gi opp familiens avisprosjekt etter en konkurs i 1936 sa i sin egen politiforklaring at han meldte seg i NS i september 1940 og at han umiddelbart ble ansatt som

presse- og propagandaleder i Kristiansund.¹ Stillingen hadde han til sommeren 1942.

I en nekrolog i Romsdalsposten over den unge frontkjemperen Albert Endresen fra Kristiansund, har Arnulf Johnsen en emosjonell undertone som også kan leses som en indirekte hyllest til sin egen sønn John, som kom levende hjem etter sin frontinnsats høsten før. I Romsdalsposten 2. mai 1944 skriver han:

I Albert Endresen levde den ekte norske vikingnatur og i den selvsikre bevissthet om å gjøre sin plikt mot Fører og Fedreland (...) Kjære Albert! Du ble den første fra Kristiansund, som gav sitt liv; men din kamp har ikke vært forgjeves. Vi forstår alle å vurdere ditt store offer, og so den trausteste fanebærer for vår sak vil vi dine kampfeller, huske deg i takknemlighet og ditt minne skal bli bevart i hellighet og renhet – du symbolet på den beste og største germaner.

”Redaktøren installerte seg i et kontor låst med hengelås.”

Arnulfs sønn, John Johnsen, meldte seg inn i NS etter nyordningen 30. september 1940 og var medlem fram til krigens slutt.² Han var med i hirden og ble lagfører i NS Kristiansund fra høsten 1940. Han meldte seg frivillig i regiment Nordland i mars 1941. Da han vendte tilbake til Kristiansund ønsket han å bruke sin innsats som frontkjemper som brekkstang for få tilbake kontrollen over Romsdalsposten.

John Johnsen skrev et brev til Likvidasjonsstyret da han kom hjem fra fronten der han ba om å få

¹ Dom mot Arnulf John Johnsen, RA Landssvikarkivet KPL 431/1957

² Dom mot John Johnsen, RA, Landssvikarkivet KPL 413/1945.

Avislesing på Karl Johan en av de første dagene etter den tyske innmarsjen.
Foto: Norges hjemmefrontmuseum

overta driften av avisen. Likvidasjonsstyret henvendte seg deretter til de nye eierne Aksel Hoel og Nils Vikdal i et brev dater 15. desember 1943, der de ble oppfordret til å komme til en minnelig ordning med Johnsen. Vikdal og Hoel hadde fått utgiverretten til Romsdalsposten etter at fylkesmann Utheim hadde inndratt den forrige eieren Johan Ludwig Mowinckels formue i begynnelsen av krigen. I brevet fra likvidasjonsstyret heter det:

«Ved realisering av verdier fra inndratte boer, er det etter praksis gjennom lengre tid i Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret blitt regel at frontkjempere eller frontkjemperes pårørende skal være fortrinnsberettiget ved kjøp. I den sak foreligger som de vet, søknad fra herr John Johnsen jr. som har tjenestegjort i 1941/42 som frontkjemper på Østfronten. Ved siden herav finner Likvidasjonsstyret at det bør tillegges vekt at herr Johnsens far har eid Romsdalsposten inntil 1936, da han ble satt ut av sine rettigheter til bladet og trykkeriet ved tvangsauksjon.»

Johnsen-familien hadde eid avisen siden 1876. På den bakgrunn mente Likvidasjonsstyret «at det foreligger tradisjonshensyn som berettiger herr John Johnsen jr. til nå søke å få tilbake de rettigheter som faren mistet ved tvangsauksjon i 1936. Det blir i brevet anmodet om at det «kunde komme til et resultat som vi så kunde stadfeste». Hvis partene ikke ble enige «får saken forelegges for Likvidasjonsstyret som så treffer avgjørelsen».

Med hjelp av Likvidasjonsstyret fikk Johnsen jr. etter forhandlinger overta avisen for 8000 kroner, enda han etter egen mening ikke var forpliktet til å betale noe som helst «etter vedtaket i Likvidasjonsstyret».

Denne forklaringen ble ikke kjøpt av retten etter krigen, og i dommen mot ham heter det at retten finner at tiltalte er å klandre «for at han henvendte seg til Likvidasjonsstyret og Pressedirektoratet». John Johnsen ble dømt til tvangsarbeide i 5 år og ble fradømt statsborgelige ret-

tigheter i 10 år der avisovertagelsen bare var en del av domsgrunnlaget.³

John Johnsen skulle bare bli i redaktørkrakken i snaue fire måneder før krigen var over. Skal en tro en artikkel i Romsdalsposten 2. juni 1945, kan ikke redaktørperioden ha vært noen dans på roser. Ifølge en av de ansatte ble redaktøren svært nervøs etter et innbrudd på NS-kontoret i byen. Han installerte seg i et av avisens ekspedisjonskontorer bak dører låst med hengelås. Da han oppdaget at en skrue på hengelåsen var løs, ble væpnede hirdvakter plassert i redaksjonslokalene. Dagen etter skrev han i brev til personalet: «Uvedkommende har fra i dag av ikke adgang til Romsdalsposten lokaler, og uten vedkommende vaktmanns tillatelse kan ingen av personalet motta private besøk». I mai 1945 tok forsøket på å vinne Romsdalsposten tilbake til Johnsen-familien en brå slutt.

Hvor effektiv var kontrollen?

Okkupantmakten og NS-regimet prøvde så godt de kunne å detaljstyre aviser gjennom ansettelser og de daglige direktivene som ble distribuert til redaksjonene. Hvor effektiv var så det kontrollen?

Camilla Wernersen har med hjelp av innholdsanalyse av et utvalg på 321 direktiver i 1942 og 1943 undersøkt i hvilken grad direktivene ble fulgt i avisene Morgenbladet, Aftenposten og lokalavisen Møre. Konklusjonen til Wernersen er at kontrollsystemet i stor grad fungerte etter

³ I en rapport fra politimesteren i Kristiansund dater 11.1.1946 går det fra at Johnsen var i opplæring til fronttjensten fra 1.9.1941 til 20.4.1942 og at han var i Russland og Tyskland fra 20.9.1942 til 10.9.1942. Fra 8.10 til 15.11.1942 tjenestegjorde han som tolk ved Feldtgedarmeriet i Kristiansund. Han tjenestegjorde videre på Åndalsens 15.11.1942 til 15.9.1943. Han kom tilbake til Feltgedarmeriet i Kristiansund 1.12.1943, der han tjenestegjorde til 17. jan 1945 da han overtok Romsdalsposten.

okkupantmaktens intensjoner selv om det er variasjoner mellom de tre avisene. Aftenposten levde opp til sitt rykte som talerør for okkupantmakten og en grunnleggende tyskvennlig profil. I større grad enn de to andre undersøkte avisene tilpasset Aftenposten seg okkupantmaktens behov og gjenga overskrifter og vinklinger fra direktivene. Avisen trykte ofte tysk propaganda utover det som var eksplisitt nevnt i de daglige direktivene. Morgenbladet hadde ofte en mer pliktmessig gjengivelse av direktivene, formidlet på en slik måte at man av og til også mellom linjene kunne lese ut avisens motstand mot innholdet i disse direktivene. Wernersen viser at Morgenbladet i perioden som dekker året 1943, avvek fra direktivene i 25% av tilfellene. Tilsvarende avvik fra Aftenpostens side var på 9%. Lokalavisen Møre nødt fordelen av å være i periferien av kontrollapparatet. Redaksjonen i Møre bestod av én person, redaktøren, som kunne skylde på manglende ressurser og sen trykkesid. Da avisen ble pålagt å redusere utgivelsen til to ganger i uka, kunne redaktøren med troverdighet argumentere for at en del av direktivene hadde mistet nyhetens interesse da neste utgivelse av Møre forelå. Wernersen antar at lignende begrunnelser også kunne brukes av andre lokalaviser som samlet sett var mindre kontrollert enn hovedstadavisene. Wernersen oppsummerer at «Morgenbladet utviste en subtil, men motstandsvillig holdning overfor okkupasjonsmakten. Aftenposten derimot kan med rette beskyldes for å ha utvist en servil holdning i forhold til sensurmyndighetene under krigen. Sist, men slett ikke av minst betydning, utviste avisa Møre en til tider trassig motstandslinje under jernhælen» (Wernersen 2007:107).

Avisøkonomien

Innskrenking i pressefriheten fikk også økonomiske konsekvenser av stor betydning for næringslivet, for den gjaldt ikke bare politiske og militære forhold. Okkupantmakten betraktet

også
for
om
ter
gje
ge
(D.
na
øk
re
rir

Pi
sæ
st
li
u
g
ti
fi
l
z
i
l

nalist om han eller hun burde stå i jobben (Ottosen 1996).

Siden det ikke er mulig å generalisere om journalistenes rolle under krigen, kan det være interessant å se nærmere på presseorganisasjonenes stillingtagen. Siden Norsk Presseforbund var ledet av folk som representerte redaktørsjiktet i pressen var det praktiske sider ved fortsatt eller avbrutt avisdrift og ikke journalistenes vurdering av hvorvidt det var riktig å gi ut avis under de rådende forhold, som kom til å prege NPs vurderinger.

De praktiske problemene stod i kø. Papirman- gel og vanskelighetene med å få tak i alt fra set- temaskiner til trykksver- te gjorde hverdagen i den enkelte avis vanske- lig, ja, ofte kaotisk. I mars 1942 gjennomførte de nye makthaverne en papirrasjonering som gjen- nom fire etapper i løpet av året reduserte tilgan- gen på avisepapir med 60 prosent. Et direktiv i 1944 påbød at annonsene ikke måtte ta mer enn en tredjedel av spalteplassen i den enkelte avis. Annonsetilgangen gikk ned samtidig som pris- myndighetene frøs abonnementsprisene (Giver- holt 1985:31).

Presseorganisasjonene var like uforberedt som pressen for øvrig på det som skulle komme, og Norsk Presseforbunds formann Torolv Kandahl fikk fra første stund nye og uventede oppgaver som f.eks. å få stansede aviser i gang igjen og arresterte pressefolk løslatt – en ganske håpløs oppgave. Hovedstyre holdt sitt første møte etter invasjonen den 22. juni 1940, etter at flere lokal- lag tvilrådig hadde henvendt seg «i anledning av de forhold som pressen arbeider under». I forbindelse med Riksrådsforhandlingene vedtok styret i NP å rette en henvendelse til styresmak-

tene med sikte på å få klarlagt «hvilke rettigheter pressen har eller kan skaffes også i denne tid». I en fortløpig samtale mellom Torolv Kandahl og lederen for Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda, Georg-Wilhelm Müller, gjorde Müller det klart at alle spørsmål knyttet til pres- sens drift skulle avgjøres av Presseabteilung (Werner Erichsen 1960:29).

Da Torolv Kandahl gikk av som formann i NP i 1946 og tok et tilbakeblikk på krigen slo han fast at «forbundet hadde beskikket sitt bo så noen- lunde» (Werner Erichsen 1960:51). Det spørsm om

ikke en mer uhildet granskning ville endt med anderledes konklusjon. Sommeren 1940 gikk NP² nemlig svært langt i å tilpasse seg tys- kernes kontrollfunksjo- ner – ja, rent ut ta del i

dem selv. NPs arbeidsutvalg hadde gitt høyesterettsadvokat I. B. Hjort instruks om å utarbeide et forslag til en avtale mellom Reichskommis- sariatet (Presseabteilung) og NPs hovedstyre. I dette forslaget blir det lansert en felles nemnd bestående av fem medlemmer «med sete i Oslo som en norsk centralinstans for pressekontrollen». I denne avtalen forpliktet NP seg «til etter evne å bistå med kontrollen av den samlede norske presse» (hele brevet er gjengitt i Ottosen 1996:152).

I 50-års beretningen til Norsk Presseforbund omtaler Rolv Werner Erichsen avtalen. I dette forslaget blir det lansert en felles nemnd bestående av fem medlemmer med sete i Oslo «som en norsk centralinstans for pressekontrollen» Gjennom den forpliktet NP seg «til etter beste evne å bistå med kontrollen av den samlede norske presse». Blant annet skulle NP gjennom «distriksnevnder» på tre medlemmer sørge for at «de direktiver som de tyske pressemyndigheter

”Avisdriften snarere enn de etiske valgene var i NPs fokus.”

gir c
disti
hyg
ker i
sen
tysk
bare
ner
var
mot
18. j
pre:
tas
tøre
bas
fors
at N
lig
kjei
bef
ner
het
sen
der
vær
sies
dire
øve
avv
av l
før
imc
lun
har
(Wi

En
sor
ger
en
Tal
Jou
op

gir denne, og påtar sig å føre nøie kontroll med distriktenes aviser og påse at direktivene omhyggelig etterleves». Werner Erichsen understreker at nemnden ikke skulle «kontrollere at pressen fulgte de henstillinger eller påbud som de tyske myndigheter måtte komme med,» m.a.o. bare føre «negativ», ikke «positiv» kontroll (Werner Erichsen 1960:31), og han skriver at hensikten var å forebygge vilkårlig arrestasjon og forbud mot aviser. På et møte i NPs arbeidsutvalg den 18. juli ble det bestemt å utsette forslaget om en pressenemndordning, men at det snarest skulle tas opp forhandlinger om de arresterte redaktører, forbudte aviser og fengslede journalister, basert på pkt 6 i Hjorts forslag. Her går det fram at NPs sentralemd skriftlig skulle være gjort kjent med klagen før behandling. I Rolv Werner Erichsens beretning heter det videre at «Norsk Presseforbunds sentranemnd har rett til å være representert under forhandlingene. Dommen skal i alle tilfeller være tidsbestemt». Uansett begrunnelse må det sies å være en kontroversiell tanke at NP så direkte skulle integreres i okkupantens maktutøvelse. I et fortrolig møte med Pressabteilung avviste imidlertid ministerialrat Müller i nærvær av Moser tanken om en slik nemndbehandling før aviser ble stanset, derimot «hadde han intet imot at NP straks ble underrettet fra Pressabteilung om slike saker. Men noen art av rettsforhandlinger fant han ikke å kunne anbefale» (Werner Erichsen 1960:31)

En annen indikasjon på at det var avisdriften som var i NPs fokus snarere enn de etiske valgene ved å drive avis under tysk okkupasjon, var en tale Kandahl holdt i radioen 6. august 1940. Talen ble trykt i sin helhet i augustutgaven av Journalisten. Om pressens rolle sa han: «Pressens oppgave nå fremover må bli å samle folket til

fellesskap om de veldige nasjonale oppgaver som vil melde seg, og som vi bare kan løse hvis vi står skulder ved skulder. Vi er ute av stand til å øve noen som helst innflytelse på den storpolitiske utvikling, men vi vet i alle fall med hundre prosent sikkerhet at vi må finne vår plass i Europa». Kandahls tale var preget av ønsket om å skape en forståelse med okkupantmakten, det var uansett ikke en tale som var egnet til å mane til motstand. Kandahl hadde på dette tidspunktet fått henvendelser fra pressefolk over hele landet som trengte råd om hvordan de skulle forholde seg. Talen kan fra Kandahls side ha vært et signal om at pressen ikke var i den situasjon

at den kunne påvirke forholdene i det okkuperte Norge (Ottosen 1996:154).

Etter landsmøte i NP i april 1941 ble forman-

nen i NP kalt inn til møte i Pressabteilung, der han fikk klar beskjed om at alle i styret som hadde sittet arrestert, straks måtte trekke seg fra sine verv, Samtlige av de fem dette gjaldt var arbeiderpressen. Samtidig ba pressedirektør Beggerud om navn på fem nye medlemmer som kunne erstatte disse. På møte 19. april 1941 aksepterte hovedstyret at de fem måtte trekke seg. Men de avsto enstemmig å peke ut nye styremedlemmer til erstatning for disse, og isteden ble fem vararepresentanter innvalgt. I tillegg vedtok hovedstyret «at dersom det kom krav om at flere medlemmer av hovedstyret skulle fjernes, så skulde samtlige medlemmer av hovedstyret nedlegge sine verv» (sisert fra Ottosen 1996:158)

Det er få eksempler på at presseorganisasjonene satte foten ned og markerte «hit, men ikke lenger», slik tilfellet var i mange andre yrkesorganisasjoner. Styret i OJ besluttet, mot stemmen til Erling Ruud, å la Journalisten gå inn etter novem-

*”Pressens troverdighet
falt dramatisk.”*

berutgaven 1940 for å stoppe en artikkel som Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet ville ha på trykk. Nedleggelsen av Journalisten var kanskje den mest markerte protesthandlingen fra presseorganisasjonene under krigen. Filosofien bak nedleggelsen var at hvis NS-artikkelen hadde kommet på trykk «ville bladet ikke lenger være et upolitisk faglig organ». (Møtebok Oslo Journalistklubb 31/1-1938-25/2 1943).

Norsk Presseforbund under kommissarisk ledelse

Lørdag den 13. september 1941 innfant redaktør Arnt Rishovd fra Fritt Folk seg i Norsk Presseforbund med en skrivelse fra de tyske myndighetene om at han var innsatt som kommissarisk leder av organisasjonen. Det innebar at Presseforbundets sekretær siden 1920, Ludvig Saxe, fortsatte under den kommissariske ledelsen. Denne beslutningen var ledd i balansegangen med filosofien om å bli på sin post for å gjøre det beste ut av det. I Saxes egen rapport etter krigen nevner han eksempler på at han selv satte grenser for hva slags oppgaver han aksepterte å ta på seg. I 1944 skal byråsjef Holmboe ha bedt «Saxe komme til en konferanse og anmodet ham om å påta seg forskjellig journalistisk arbeid, men dette ble avslått». (Sekretærens rapport, Journalisten nr. 1 1945). Men Saxe fortsatte sin byråkratiske gjerning under den kommissariske ledelsen, skrev sine beretninger, svarte på korrespondanse og skjøttet arkivet slik han gjorde det før krigen, og slik han fortsatte å gjøre det til desember 1946, da Journalisten kunngjør at Saxe etter «27 år finner det riktig å overlate arbeidet til yngre krefter» og derfor ber om å få slutte første kvartal 1947.

Den 30. januar 1942 kom det beskjed fra Wehrmacht at Presseforbundets kontorer i Stortingsgata 22 var rekvirert, og at Rishovd hadde flyttet virksomheten over til Kulturdepartementets lokaler i Folketeaterbygningen på Youngstorget.

Senere på året fikk Pressedirektoratet selv bruk for lokalene, og NP ble henvist til et sideværelse. Presseforbundets styre avviste et forslag om å la seg formelt nyordne (Overrein 2009: 22).

Etter å ha overtatt kontrollen over Presseforbundet, var neste skritt i NS-regimets strategi å kontrollere all pressevirksomhet gjennom nye lover og opprette et eget Pressesamband som skulle være det autoriserte journalistforbundet. I loven som ministerpresident Quisling la fram 26. februar 1942 var det to paragrafer:

«§1. Presseyrket kan bare utøves av Norsk Pressesambands medlemmer.

§2. Sjefen for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet gir nærmere forskrifter til gjennomføring av denne lov, samt om Norsk Pressesambands organisasjon og virksomhet og medlemmenes rettigheter og plikter.»

Lovforslaget møtte så kraftig motstand at fram-tredende NS-redaktører gikk til departementet og advarte mot at loven ble satt ut i live. Man fryktet at pressens beste folk ville forsvinne helt fra avisene med de katastrofale følger det ville få for hele avisdriften. Loven ble da heller aldri etterfulgt og opphevd i all stillhet i april 1945 (Sekretærens rapport, Journalisten nr. 1 1945).

NS-folkene prøvde lokalt å rekruttere medlemmer til sin presseorganisasjon Norsk Pressesamband, men foreningen fikk aldri noen reell betydning som organisasjon annet enn i rent propagandaøyemed (Omberg 1945:53). NS-journalistene måtte flere steder ty til tvangsrekruttering for verve medlemmer utover egne rekker.

Lov om trykt skrift i 1942

Den 26. februar 1942 kom en lov som skulle bidra til å øke kontrollen med utgivelser av trykte skrifter og ansettelse i avisene. Uten hensyn til

grunnlovens bestemmelser fikk nå Kulturdepartementet fullmakt til å nedlegge forbud mot utgivelse av trykt skrift, og departementet kunne påby eieren av en avis å fjerne en person fra hans stilling i bedriften. Eventuelle nyansettelser skulle skje i samråd med departementet.

Som en del av NS-regimet ble det også opprettet et Norges Kulturting. Det ble konstituert i september 1942. Blant de faste representantene ble pressedirektør

Beggerud oppnevnt sammen med direktør Glasenapp i NTB og redaktørene Johannes Knudsen, Torstein Lange, Dehli-Laurantzon og Arnt Rishovd. Johannes Knudsen var redaktør av Dagsposten siden 1917, formann i Trøndelag avdeling av Norsk Presseforbund siden 1934 og hadde i perioden 1933-35 også vært formann i Norsk Redaktørforenings gruppe utenfor Oslo. Torstein Lange var redaktør av Vestopland en avis som blir nærmere omtalt senere i artikkelen.

NP gikk på lavbluss i denne tiden. Det ble ikke krevd inn kontingent og det ble nesten ikke avholdt møter. NP administrerte fortsatt pressestipendene, men det ble ikke foretatt utbetaling av Conrad Mohrs legat verken for 1942 eller 1943. Kulturdepartementet kunngjorde imidlertid at det kunne søkes for 1944. Det var bare ni søkere, og ifølge innstillingen skulle Mandrup Rokne, Ole Schjerven og Einar Baltzersen (alle fra Fritt Folk) og Erling Nordahl fra Bergen få stipendene. Men i september stod en liten notis om at stipendene likevel ikke ville bli utdelt. Det ble for pinlig å late som om alt var ved det normale i presseorganisasjonene.

«Ingen nordmann til salgs»

Bare én avis la ned sin virksomhet som et direkte resultat av okkupasjonen. Avisen Gula Tidend

under redaktør Agnar Skreidsvoll og redaksjonssekretær Heming R. Skre varslet bladstyret om inngrep og krav om kontroll fra okkupantmakten. Redaksjonen og bladstyret besluttet sammen å stanse driften. Heming R Skre ble senere tatt for illegalt pressearbeid og sendt til

Tyskland der han ble idømt dødsstraff og henrettet ved halshogging. Andre aviser ble beordret stanset, som for eksempel Arbeiderbladet. Andre aviser ble pålagt å fortsett driften

fordi okkupasjonsmakten trengte dem som informasjonskanal.

Redaktør Trond Hegnas artikkel «Ingen nordmann til salgs» i Stavanger-avisen 1. mai har i ettertid blitt et symbol på norske journalisters motstandsvilje. Den var utløst av Terbovens tale den 25. september 1940 der han gjorde kjent at Administrasjonsrådet var avsatt og erstattet med såkalte kommissariske statsråder som var medlemmer eller sympatisører av NS. Samtidig var Stortinget oppløst og konge og regjering avsatt. (Ottosen 1996:140). Dagen etter ble Hegna innkalt til politimesteren som kunngjorde at en navngitt person var oppnevnt som «tilsynsmann» i redaksjonen. Dette skjedde en fredag og tilsynsmannen ga beskjed om at han ville tre i funksjon den påfølgende mandag. Hegna skrev da den berømte lederen i 1.mai (Hegna 1983: 257-258). På tross av det dilemmaet han selv hadde skissert med å opprettholde avisdrift for å sikre arbeidsplasser, var grensen nå nådd etter hans mening. Slike moralske valg måtte tas i de fleste redaksjonene, og av den enkelte journalist. Noen forlot pressen for aldri å vende tilbake. Noen ønsket å slutte, men fikk ikke lov av NS og tyskerne.

Mange av dem som ble i sine jobber måtte etter krigen forklare sine valg om å fortsette som jour-

nalister både overfor kolleger og den såkalte æresretten. Noen gikk enda lenger enn bare å fortsette driften, og meldte seg inn i NS, dette gjaldt bl.a. flere av journalistene i NTB (se Ottsen 1996:142-150). I samtid og ettertid var det også mange som forsvarte dette moralsk med at det gjaldt å opprettholde arbeidsplasser, og noen mente at det var bedre at de som gode nordmenn meldte seg inn i NS for å hindre at «virkelige» nazister og agenter for Hitler Tyskland fikk den redaksjonelle kontrollen. Selv Trond Hegna, som mer enn noen annen blir trukket fram som eksempel på rakryggethet på grunn av sin før omtalte leder, skriver i sine memoarer at han kunne fått landssvikstemplet på seg hvis ting hadde utviklet seg litt annerledes.

Et eksempel fra avisen Vestopland kan tjene til å anskueliggjøre hvor forskjellig valg journalister fra samme avis kunne gjøre. Erling Espeland og Johan R. Ødegaard startet begge sin karriere i avisen Vestopland. Ødegaard hadde på hele 1930-tallet sterke sympatier for den tyske nasjonalsosialismen. Siden 1933 hadde han vært medlem av Norge Nationalsosialistiske Arbeiderparti (NNSAP) og vært partiets leder på Gjøvik. Espeland sluttet seg etter okkupasjonen til motstandsbevegelsen og ble med i den topphemmelige organisasjonen XU. Som et ledd i sitt hemmelig oppdrag meldte han seg inn i NS med den belastningen det innebar. Ødegaard på sin side tok jobb i det tysk- og NS-kontrollerte NTB. Han ble kontaktet av tysk etterretning og sendt til Stockholm som spion under dekke av være NTBs nye Stockholms korrespondent, Espeland kjente til Ødegaard sympatier og varslet gjennom XU legasjonen i Stockholm som holdt øye med ham og varslet svensk sikkerhetspoliti. I et brev fra Schive til regjeringens informasjonskon-

tor i London datert 7. oktober 1941 blir det advart mot Ødegaard som var «spesialkorrespondent i Stockholm». TT hadde ikke på henvendelse fra den norske legasjonen villet svare på spørsmålet om nordmannen var å betrakte som akkreditert korrespondent, men som det het «påstår (de) at han i all fall ikke er det i praksis...» (Mappe fra det svenske riksarkivet).

Ødegaard fortsatte sin virksomhet til etter slaget om Stalingrad. Først da krigslykken snudde, arresterte svensk politi kjente spioner. Ødegaard ble arrestert av svensk politi den 17. mars 1944 idet han var

på vei opp trappen til det tyske konsulatet i Birger Jarlsgatan 8. Den svenske Pressnämnden klaget til Justitieombudsmannen over at rettssaken gikk for lukkede dører og over at Ødegaards navn var strøket i domstolens oppropsliste. Pressnämnden spurte i sin uttalelse om «det var forenlig med det svenske rettssamfunnets prinsipper, at hemmelige retterganger finner sted, der domstolen til og med hemmeligholder navnet på personer som dømmes». Nå var det ikke noe uvanlig at spiondømte opererte under dekke av å være journalister. Janne Flyghed, som har gått gjennom alle spionsaker under andre verdenskrig i Sverige, viser at pressefolk er overrepresentert blant de tiltalte (Flyghed 1992).

Dom i Ødegaard-saken falt 29. mars 1944. Han ble dømt til fem måneders straffearbeid for spionasje til fordel for Tyskland, og fikk etter krigen en landssvikdom for sin virksomhet. Espeland fortsatte sitt dobbeltspill, formelt som NS-journalist reelt som illegal aktivist der han blant annet deltok i distribusjon av illegale aviser. Hjemmefronten ga ut en egen avis i Gjøvik i forbindelse med frigjøringen der det stod en artikkel om Espeland med oppslaget «Eneste

*"I alt 110 aviser ble stanset
etter tysk ordre"*

NS-medlem på Gjøvik med god samvittighet». Da medlemslistene i NS ble lagt ut på de lokale politikamrene etter krigen var hans medlemsnummer og navn strøket, og han fikk en skriftlig erklæring fra statsadvokaten på at hans sak var vurdert, men at det ikke var grunnlag for påtale på tross av NS-medlemskap. Den kom etter at Espeland selv hadde blitt bedt om å bli etterforsket på grunn av ryktene som gikk om hans NS-medlemskap. På høyeste nivå hos riksadvokaten var det anerkjent at Espeland hadde tatt den store belastningen å være NS-medlem for å kunne drive sitt illegale arbeide (Ottosen 1996:169).

Endringer i avisbildet

I løpet av krigen var i alt 110 aviser stanset etter tysk ordre. I tillegg måtte en del aviser stanse driften på grunn av krigshendelser. De fleste av disse ble satt ut av spill på grunn av bombing og andre krigshandlinger i april og mai 1940.

Mange steder ble det vanskelig å fortsette utgivelsene på grunn av ødeleggelse og forsyningsproblemer. Nidaros i Trondheim måtte i flere dager trykke avisen på vanlig grått innpakkingspapir (Journalisten nr. 4 1940). Mange aviser reduserte utgivelsen til to eller tre dager i uken og noen byer begynte med fellesaviser.

for nasjonalfargene. Vi vil så langt vi formår søke å fremelske all virkelig god norskdom iblant oss. Kjenner De oss ikke nå, ærede lesere?» Med en slik programerklæring holdt okkupasjonsmakten og NS den nye publikasjonen under oppsikt. Da avisen nektet å ta inn pro-NS-stoff fra lokale NS-folk, kom det klage til NS presseleder. Som straff ble avisen pålagt å trykke NS program. Navnet på redaktøren ble fjernet ved årsskiftet 1941/42 og avisen gikk inn kort tid etter (Oppløst i privat brev til RO, opplysningen i all hovedsak bekreftet i Hansen 1970)

Puljevis og av ulike grunner forsvant flere aviser under krigen. I alt 40 aviser ble borte i 1940, deriblant store deler av arbeiderpressen. Arbeiderbladet ble stanset på ubestemt tid fra slutten av august 1940. Fritt Folk som var hovedorganet til NS, flyttet inn i redaksjonen i Folketeaterbygningen og tok alle avisens eiendeler i bruk (Hjeltnes 1986:200-201). Men den virkelige store raseringen av norsk presse fant sted i 1942 da bortimot 50 aviser måtte gå inn. Med begrunnelse i behovet for papirrasjonering og lov om alminnelig arbeidsinnsats av 22. februar av 1943, satte tyskerne som mål at det bare skulle være én avis i hver by. Det var i denne forbindelse reist et forslag om at Dagbladet, Morgenbladet og Norges Handels- og Sjøfartstidende skulle komme ut under navnet **Morgenbladet**. Forslaget ble

avvist, men det var opptakten til at Dagbladet og Morgenbladet valgte å stanse driften i april 1943 – en beslutning som de fleste redaksjonelle medarbeiderne mottok med lettelse. Sjøfarten fikk fortsette som ukeavis (Hjeltnes 1993:149).

Det var ikke bare slik at tyskerne fikk stanset mange aviser, noen måtte også endre navn. Dette hang sammen med tyskeres aversjon mot ordet «arbeiderblad». Tyskerne omtalte den sosialdemokratiske presse foraktfullt som «die marxistische Presse» og forsøkte å endre alle

Det ble også startet en del aviser under krigen. De aller fleste var NS organer, men det fantes i alle fall ett eksempel på en mer ordinær nyetablering. Da Telemark Arbeiderblad ble stoppet av okkupasjonsmakten i 1940 flyttet en av bladets typografer til Ulefoss og hadde med seg en flatpresse på flyttelasset. I samarbeid med Halvor Toreskaas som ble redaktør, ga han ut et prøvenummer av Ulefoss Avis julen 1940. Avisen hadde et dårlig skjult budskap om å holde en nasjonal profil. I introduksjonsartikkel heter det bl.a.: «Til dem som allikevel måtte ønske at avisen hadde en «farge» kan vi meddele at vi er stemt

Radiolytting til nyheter fra London et sted på Nordvestlandet. Rich. Aarseth (t.v.) og Thor Kringstad skrev dem ned og sendte illegale aviser med fjordabåt og postla dem rundt i distriktet. Foto: Rich. Aarseth m selvutløser/ Norges hjemmefrontmuseum

avistitler med «arbeiderblad. Halden Arbeiderblad ble for eksempel omdøpt til Fredriksten (Hjeltnes 1986: 204-206).

Illegale aviser

De fleste illegale aviser formidlet stort sett nyheter fra radiosendingene fra regjeringens informasjonskontor i London, formidlet gjennom BBCs utenlandssendinger av kjente norske radiostemmer. NRKs utenriksredaktør Torolv Øksenvad og historikeren Arne Ordning var de

mest profilerte «stemmene fra London». Okkupasjonsmakten og NS likte dårlig at det norske folk fikk vite nytt om tyskernes tap. NS organet Fritt Folk krevde mottiltak, og tyskerne satte mye inn på å knekke denne informasjonskanalen. Nettopp derfor skulle illegal radiolytting og illegale aviser få så stor betydning for motstandsarbeidet i det okkuperte Norge.

Illegale aviser kom til å spille en uvurderlig rolle i spredning av informasjon og opprettholde mo-

rale
det
utfo
var
blik
prof
lag
Dis
fri p
me:
var
utke
gav
stat
opp
1,5 r
utgi
sem

Har
avis
198
snit
pas;
opp
selv
det
den
Ben
var
ning
«fre
som
tig»

Sam
funk
info
som
og r
fra F
okt
stral

ralen i en okkupert hverdag. Under krigen utkom det i alt 300 aviser. Variasjonsbredden i utstyr, utforming, opplag, politisk innhold og lesekrets var stor. Kvaliteten varierte fra håndskrevne publikasjoner med et begrenset opplag, til mer profesjonelt utstyrte aviser med tusener i opplag og med et godt utbygd distribusjonsapparat. Disse avisene var mer enn en erstatning for en fri presse. Den største og mest betydningsfulle var London-Nytt som utkom i flere regionutgaver med skiftende stab på alle nivåer. Totalopplaget er beregnet til 1,5 millioner gjennom hele krigen, fordelt på 540 utgivelser. Det gir et gjennomsnitt på 3000 eksemplarer pr. avis (Dahl 2002: 98).

Hans Luihn som har dokumentert de illegale avisene gjennom flere publikasjoner (Luihn 1981), karakteriserer dem som et eget frontavsnitt i motstandsbevegelsens kamp mot okkupasjonsmakten. De formidlet nyheter fanget opp fra andre nyhetskilder og var ikke primært selvstendige journalistiske produkter, selv om det også fantes egen journalistikk i mange av dem. Den svenske TT-korrespondenten i Oslo, Benkt Jerneck, mente at for de fleste nordmenn var den illegale presse på tross av sine begrensninger «den eneste akseptable presse» fordi den «fremfor alt (var) fri og stimulerende, samtidig som den strevet etter å være saklig og vederheftig» (Jerneck 1943:229).

Samlet sett fylte nok de illegale avisene den funksjonen en ikkesensurert presse ville fylt som informasjonskanal. Ca. 20 000 var involvert i virksomheten på ulikt nivå, mange tok store sjanser og mange måtte ofre livet. Etter en forordning fra Reichskommissar Terboven utstedt den 12. oktober 1942 ble det gjort klart at det var dødsstraff for å drive med illegale aviser. I alt 4000

mennesker ble arrestert for kortere eller lengre tid for sin delaktighet i arbeidet med illegale aviser. I underkant av 100 personer ble henrettet på grunn av illegalt avisarbeide. Som resultatet av en blant pensjonerte journalister og redaktører viser, var det også mange pressefolk som tok del i virksomheten. Andre fikk sin første journalistiske erfaring og ble senere journalister på grunn av denne virksomheten. Men de fleste av alle de tusenvis av aktivister som deltok i det illegale pressearbeidet, vendte tilbake til sine sivile yrker da freden kom (Dahl 2002, Ottosen 1996).

Den illegale presse var "den eneste akseptable presse".

egal var som del av den illegale presse jobbet Journalister var representert fra topp til bunn i motstandsbevegelsens organisasjoner. Arbeiderblad-journalist Ola Brandstorp var f.eks. med i Milorgs-ledelse, en oppgave han fikk mer fordi han var aktiv i arbeiderbevegelsen enn fordi han var pressemann (Kjeldstadli 1959:232). Brandstorp måtte flykte til Sverige i 1943.

Sommeren 1944 etablerte Hjemmefronten en egen komité som skulle utarbeide program for et politisk samarbeide i gjenreisningsperioden etter krigen. At det satt fire pressefolk som representanter for partiene sier litt om pressens posisjon i partipolitikken, selv om partiene hadde vært oppløst siden september 1941. De fire var Gunnar Ousland for Arbeiderpartiet, Hans Holten for Bondepartiet, Herman Smitt Ingebretsen for Høyre og Chr. A. R. Christensen for Venstre (Smitt Ingebretsen 1961: 75).

Arne Skouen var en av dem som både tøyde grensen for hva som var mulig å skrive og som deltok i organisert illegalt arbeid. En dag kom to menn fra Presseabteilung marsjerende inn i redaksjonen, og ga Skouen en grundig utskjelling

med klar beskjed om at han måtte slutte i avisen. Dette var vinteren 1941 da også andre journalister på lignende individuelt grunnlag ble fjernet av okkupantmakten. Det gjaldt bl.a. sportsredaktøren i Morgenposten, Hjalmar Johannesen, som ble fjernet omtrent samtidig.

Da Skouen måtte gå fra Dagbladet, ga hans forlegger Mads Nygaard ham tilbud om en jobb i forlaget. Han var inneforstått med at Skouen var involvert i illegalt arbeid, og at forlagsjobben på sett og vis var en dekkjobb. Skouen brakte bøker som det var forbudt å distribuere, ut til et slags illegalt marked via bokhandlene. Noen bokhandlere, f.eks. bokhandler Quist, var villig til å ha forbudte bøker under disken og omsette dem på en diskrete måte.

Journalister i eksil

Både i Stockholm, New York og London dannet norske journalister viktige miljøer. Det største var i Stockholm, der nær 43 000 norske flyktninger fant sin midlertidige nødhavn. Mange av dem var pressefolk, og flere av disse fikk seg en arbeidsplass på Den norske legasjonens pressekontor i Banérgatan 37 under ledelse av Jens Schive, som kom fra NTB, men som forble i utenrikstjenesten etter krigen. I alt 160 personer var i kortere eller lengre tid knyttet til Legasjonens pressekontor. Av dem var 81 profesjonelle pressefolk – journalister, fotografer og representanter for avisenes tekniske og finansielle avdelinger (Aas 1980:5).

Informasjonskontoret

Journalistmiljøet i England var spredt omkring, det var mange å ta av til de mange oppgavene, og generelt var det for lite å gjøre (Anders Buraas i brev til forfatteren 7. juli 1995). Noen journalister ble innrullert i de væpnede styrker. Roald Jøraanstad var i marinen og ombord i Eiskdale da den ble torpedert i Kanalen. Asbjørn Barlaup var i hæren og deltok i Måløy-raidet. Fotografer som Bredo Lind, P.G. Johnson og de andre stills-

og filmfotografene deltok i kamper som fotografer og hadde etter Anders Buraas mening «de tøffeste jobbene» (Brev til forfatteren 7. juli 1995).

De aller fleste journalister var imidlertid knyttet til Regjeringens Informasjonskontor i London. Den engelske avdeling var ledet av Herman Lehmkuhl med engelske William Warbey som assistent. Her ble det oversatt og bearbeidet stoff som den norske avdelingen stilte til disposisjon for verdenspressen. I Reuter var NTB en egen liten avdeling med Birger Knudsen i spissen. Den norske avdelingen ble fylt opp med stadig nye journalister som kom i eksil og hadde fra starten Carl Huitfeldt og Einar Diesen som sentrale medarbeidere. Etter hvert kom andre journalister som Per Monsen, Karl Slee og Jørgen Juve til.

Av NTB-direktør Birger Knudsens rapport til NTB-ledelsen 1945, skrevet etter at han kom hjem fra London, går det fram at det ble utarbeidet en plan for å integrere journalistene i etterretningstjenesten ved en eventuell invasjon for å frigjøre Norge (basert på Ottosen 1996). Planene blir i detalj gjennomgått i et PM med overskriften «Om oppretting av et militært Propagandakorps tilknyttet Forsvarets E-kontor». Her går det fram at Propagandakorpset skulle ledes av E-kontoret i samarbeid med Regjeringens informasjonskontor og NRK-representanter. Korpset skulle delta i militære øvelser og hadde som oppgave å drive vanlig reportasje under en eventuell invasjon, det skulle drifte aviser og kringkasting (delvis ved hjelp av medbrakt utstyr), trykke og spre propaganda og levere film og billedtjeneste til aviser. Propagandakorpset skulle også organisere og delta i sensur og drive radiolyttetjeneste og annen kontroll av fiendens propaganda. Informasjonstjeneste utad under invasjon av norsk territorium. Skulle også være del av propagandakorpsets oppgaver, inkludert organisering av nyhetstjeneste og reportasjer til internasjonale nyhetssentra.

Thoralf Øksnevad, ansvarlig redaktør for de norske sendingene over BBC, på kontoret i London i januar 1943. Foto: Norges hjemmefrontmuseum

Ruth Farstad på vei ut fra arbeidsplassen sin ved Norsk rikskringkastings lokaler i Kingston House, London. Foto: Norges hjemmefrontmuseum

Alminnelig informasjonstjeneste om militære saker skulle opprettes straks. Den tenkte man seg bl.a. skulle omfatte opptak av reportasje til presse, kringkasting og film som senere skulle innlemmes i Riksarkivet. Journalistene skulle også delta i de militære styrker for å rapportere fra øvelser, personell stemning etc. i samforstand med E-kontoret. Journalistene som skulle integreres i etterretningstjenesten skulle også få opplæring i «militær journalistikk» med sikte på full kunnskap om hva som kan og skal og hva som ikke kan eller skal skrives om militære anliggender. Totalt skulle dette korpset omfatte 30 mann iberegnet ordonnans og forpleining. (Pressehistorisk arkiv Eske 300 Historiske dokumenter Boks 4 NTB 1940-1945 Knudsens rapport om NTB under okkupasjonen s.72-73). Dette var rett og slett et system for å integrere journalistkorpset i de væpnede styrker ved en planlagt invasjon. Journalister som hadde levd i eksil i flere år og som drømte om å sette føttene på norsk jord hadde selvsagt ingen betenkeligheter med å ta på seg slike oppgaver – det var vel snarere sett på som en ære og en nasjonal plikt.

Også i Sverige var det et lignende beredskap under utvikling med tanke på en mulig invasjon, og informasjonsoffiserene ved legasjonen fikk militær trening på feltøvelser sammen med politroppene i Dalarna (Aas 1980:178). Under krigen utviklet det seg på denne måten tette bånd mellom ledende tillitsvalgte i pressen og forsvaret. En sentral skikkelse som Tor Gjesdal hadde alt i 1940 vært tilknyttet pressetjenesten i Forsvarets Overkommando, og han var i perioden 1944-1945 regjeringsdelegert til de alliertes komité (SHAEF) for «Psykologisk krigføring» (Pressefolk 3. utgave, Norsk Presseforbund 1950.

Etter krigen ble det som en del av den militære beredskap etablert et permanent samarbeid mellom forsvaret og presseorganisasjonene, organisert gjennom «Regjeringens pressetjeneste under krig». Mye tyder på at røttene til det apparatet, som også omfatter institusjoner som NRK og Televerket, finnes i dette miljøet i London under krigen. I det hele tatt er det grunn til å tro at hele mentaliteten om at journalistene naturlig stilte seg til disposisjon for «nasjonen»

ogra-
«de
. juli

yttet
don
man
som
stoff
isjon
en li-
Den
nye
rten
ned-
som

NTB-
n fra
plan
nes-
ørge
jjen-
ting
sva-
nda-
med
pre-
elser
tasje
viser
t ut-
n og
kulle
olyt-
opa-
sjon
pro-
ise-
rna-

Med penn og gevær Krigskorrespondenter på Østfronten¹

Tysklands krig mot Sovjetunionen startet juni 1941 etter et vellykket felttog i Europa. Krigen skulle ikke bare vinnes på slagmarken, men også i pressen. Hva norske avislesere fikk vite om Operasjon Barbarossa, der frivillige norske soldater deltok i første rekke, var derfor avgjørende i propagandakrigen. Den tyske okkupantmakten og Nasjonal Samling (NS) skulle overbevise om at angrepet på Sovjetunionen var en rettferdig krig.

Ved fronten var også en gruppe journalister som gikk under betegnelsen krigskorrespondenter, SS-krigskorrespondenter eller Kriegsberichter. De anslagsvis 40 norske krigskorrespondentenes oppgave var å skildre for norske lesere hvorfor norske soldater var med i den store krigen, de skildret farene ved bolsjevismen og jødedommen og skulle også beskrive de militære fremgangene på ferden mot øst. Rapportene deres kunne også bidra til å rekruttere nye frivillige soldater til fronten og være bindeledd mellom soldatene ute og deres familier.

Disse skrivende soldater skrev langt på vei på oppdrag: Norske soldater ble skildret med patos og heroisering, bolsjeviker og jøder ble demonisert. Ikke alt som ble skrevet var av slik karakter, men denne politiske rammen lå som en forutsetning for rapporteringen. Reportasjene og artiklene var ikke bare øynevitneskildringer fra selve felttoget, men også uttrykk for hvordan frontkjemperne betraktet selve krigen og motstanderne sine. Slik gir deres rapportering oss også innblikk i frontkjempernes ideologi og motiver.

De norske krigskorrespondentene var en uensartet gruppe. Noen var profesjonelle skribenter; journalister, forfattere eller diktere. Andre var skriveglade amatører med et sterkt politisk ønske om å overbevise nordmenn om betydningen av krigen i øst.²

Noen skrev rene føljetonger fra krigens gang og nyhetsartikler, det var dem som skrev essayistiske betraktninger, andre igjen små skisser, øyeblikksrapporter eller leserbrev dagbøker og også dikt. Noen av krigskorrespondentene ble sendt på kortere eller lengre turer fra Norsk Telegrambyrå (NTB), Norsk Rikskringkasting (NRK) eller fra aviser som eksempelvis Aftenposten eller Fritt Folk. Andre hadde ikke faste eller klare oppdragsgivere. Reportasjene og nyhetsartiklene ble trykket i NS- publikasjoner, men en rekke andre riksdekkende aviser og lokalaviser ga også reportasjene betydelig spalteplass.

¹ Basert på Westlie 2009, upublisert manus.

² Dette er noen av de norske krigskorrespondentene: Per Pedersen, Egil Hartmann, Per Imerslund, Mandrup Rakne, Fritz Ihlen, Osvald Olsen, Olav Nakken, Arild Hamsun, Walter Fyrst, Oscar Bang, Ulf Breien, Bjarne Sem, Finn Eliens Holst, Karl Holter, Knut Scheffstad, Herman Brodtkorp, Otto C. Olsen, Thomas Sandborg. Tegnere: Birger Cranner, Finn Wigfars. Foto: Ulf Tur, E. Jul Christiansen Tjorum.

lev
dat
kri
ske
fan
ner

Jon

En

Ola

tuk

goc

199

i Ty

bar

gali

Sac

arb

unc

me

lan

pre

De

son

og

På

det

Det

lite

Fre

Mer

sen

ord

sert

ter

gitt

lerti

Joh

sikt

Osk

fant

levde videre etter krigen og fikk følger for hvordan journalister posisjonerte seg i den kalde krigen. Både de sterke minnene fra krigen, ønsket om unngå en ny krig og troen på at det fantes en bestemt retning som forsvarte «nasjonens interesser» var en arv fra krigen.

Journalister i fangenskap

En rekke journalister ble fengslet av tyskerne. Olaf Gjerløw i Morgenbladet ble dømt til 15 års tukthus ved standrett i 1941, «for å ha vært en god journalist», som Per Bang uttrykte det (Bang 1994). Mange pressefolk satt i fangenskap både i Tyskland og Norge. Haavard Haavardsholm var bare 18 år gammel og medarbeider i den illegale avisen Fri Fagbevegelse da han ble sendt til Sachsenhausen. Kaare Haugen, en annen medarbeider i Fri Fagbevegelse, ble mishandlet stygt under forhørene i Møllergata før han etter et mellomspill på Grini havnet på transport til Tyskland. I Sachsenhausen traff han andre arbeiderpressejournalister som Olav Larssen og Per Lie. De dannet et lite felleskap av journalistkolleger som stod sammen på appellplassen om kvelden og utvekslet siste nytt (Larssen 1973:20)

På Grini derimot var soningsforholdene slik at det var mulig å lage et slags pressemiljø i leiren. Det ble holdt jevnlig møter i brakker som var lite overvåket av tyskerne.

Freden

Med freden kom en ny hverdag, og planene om sensur i regi av Forsvaret ble iverksatt, uten at ordningen møtte noen form for motstand (basert på Ottosen 1996). Sensuren ble avvirket etter kort tid. Som en overgangsordning ble det gitt ut fellesaviser i de største byene. Det midlertidige regimet varte svært kort. Journalist Per Johansen prøvde i 1945 å skaffe seg samlet oversikt over hva som hadde skjedd med de 135 Oslo-journalistene som var i arbeid i 1940. Han fant at grovt regnet var bare hver tredje Oslo-

Siste utgave av den illegale Oslo-avisen Fritt Land trykkes 8. mai 1945.

Foto: Norges hjemmefrontmuseum.

journalist i pressearbeid ved krigens slutt, og hver tredje befant seg i eksil. I resten av landet var det kun mellom 20-25% som fortsatt var i avisarbeid. De hadde praktisert «kunsten å overvinne», som Johansen uttrykte det (Johansen 1945:298-301).

Norsk presse levde i fem år med unntakstilstand der pressefriheten var avskaffet. De valgene som ble gjort av den enkelte avis og Journalist skapte sår og konflikter som skulle leve videre etter krigen. Et omfattende rettsoppgjør førte til at mange pressefolk fikk landsvikdommer. Den interne justisen gjennom den såkalte æresretten i presseorganisasjonene sendte mange pressefolk ut i kulden og de færreste av dem som mistet sine pressekort og ble skjøvet ut i kulden, vendte tilbake til pressen. Men ingen uavhengig granskning ble gjennomført mot Norsk Presseforbund som fortsatt sin virksomhet under krigen og etter krigen opphøyde seg til dommer over rett og galt.

Rapport fra fronten¹

Krigskorrespondentene ble organisert i Propagandakompanier (PK) eller såkalte Kriegsberichter Zug innenfor de enkelte militære enheter der det var nordmenn. De var samtidig formelt underlagt SS-Kriegsberichter-Kompanie.²

19. juli 1941 kunne Fritt Folks lesere selv ta del i hva den norske krigskorrespondenten Egil Hartmann opplevde da Tysklands angrep Sovjetunionen 21. juni. Via Norsk Telegrambyrå (NTB) skildret Hartmann hvordan invasjonen artet seg de første dagene av Operasjon Barbarossa. Han var med på angrepet på et sovjetisk festningsverk i Vest-Ukraina etter at troppene hadde rykket inn over grensen fra Polen. Hartmann beskriver selv at han var bevæpnet med maskingevær i tillegg til blokk og penn. Artikkelen er tydelig farget av invasjonstroppenes antipati overfor motstandere og skildrer den brutale erobringen av en bunkers. «Det var forøvrig typiske orientaler i denne bunkersen på grensen mellom menneske og dyr i levesett som i innstilling. Livet betyr heller ikke noget særlig for dem. Den lumske bolsjeviken ga et slående bevis for det. Det spesielle med krigskorrespondentene var at de både var deltagere i krigen samtidig som de også var observatører til den samme krigen. De var med i krigshandlinger de selv skrev om og brukte sine egne våpen i angrep og i forsvar såkalt deltagende observasjon. «Overalt er PK-mannen i arbeid, enten i panserkampvognen eller i skyttergraven. Bunkersen eller en gjenstående gammel rønne er hans overnattingsplass.»¹¹

Et gjennomgående trekk ved mange av rapportene til de norske krigskorrespondentenes er antisemittismen. Bolsjevisme og jødedom var selve ondskapen samtidig fikk jødene hovedansvaret for de plager og lidelser russerne og østeuropeerne skulle befries fra. Krigskorrespondent Mandrup Roknes skildring av situasjonen i en by på grensen mellom Ukraina og Hviterusland rommer det meste og er et godt eksempel. «Jødene var byens skjebne. De kom med revolusjonen i skarer og mengder og oversvømmet byen. Den gamle markedsplassen ble ghetto, hovedgaten ble jødernes gate. Alt som betød makt og innflytelse kom på jødiske hender. Handel, det lokale sovjet, skole, GPU, de benyttet bolsjevismen til å innføre et klasseveld som var gjennomsyret av gammeltestamentlig hat overfor goijm, ikke jøden... . Krigen nådde byen, og jødene begynte å bryte opp. Ikke til fronten som de andre, nei de drog østover igjen, dit de var kommet fra... . I de siste ukene hadde de jødisk-bolsjevikiske kommissærer innført et redselsregime som trosser enhver beskrivelse.»³

¹ Basert på Westlie 2008, upublisert manus.

² SS-Kriegsberichter-Kompanie ble etablert i januar 1940 og endret navn til Ständarte Kurt Eggers i 1943. Det var et eget regiment etter at antallet krigskorrespondenter hadde økt. Kurt Eggers var redaktør for SS-avisen «Das Schwartze Korps», men falt i kamp i 1943.

³ Mandrup Rokne: «Land uten grenser», s. 44 i «Sett med egne øyne. Norske frivilliges opplevelser i øst», Forlag ikke oppgitt, 1942

Litteratur

- Bang, P. (1994) «Et yrke midt i tiden.» I Å. Møst (ed.), *Oslo Journalistklubb i 100 år. 1894-1994*. Oslo: Oslo Journalistklubb.
- Blichfeldt, L. (1992) *Gjøvik 1940-1945. Krig – okkupasjon – frigjøring*. Gjøvik: Eget forlag.
- Erichsen, R. W. (1960) *Samarbeid og konkurranse i norsk presse gjennom femti år*. Bergen: J.W. Eides Boktrykkeri.
- Dahl, H. F. (1978) «*Dette er London*». NRK i krig 1940-1945. Oslo: Cappelens Forlag.
- Dahl, H. F. (1991) *NRK i fred og krig*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H. F. (1992) *Vidkun Quisling. En fører for fall*. Oslo: Aschehoug Forlag.
- Dahl, H. F. (2001) «Skjebnedagen som ukerevy – 9. april 1940 i tysk Wochenschau» i H. G. Bastiansen & Ø. Meland. *Fra Eidsvold til Marienlyst. Studier i norske mediers historie fra grunnloven til TV-alderen*. Kristiansand: IJ/ Høyskoleforlaget.
- Flyghed, J. (1992) *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Federativ.
- Foss, G. T. (1990) *Den undertrykte presse. Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945*. Bergen: Sigma Forlag.
- Giverholt, H. (1985) *Avisfelleskap gjennom 75 år*. Oslo: Norsk Avisers Landsforbund.
- Hegna, T. (1983) *Min versjon*. Oslo: Tiden.
- Hjeltnes, G. (1986) *Hverdagsliv. Norge i krig bd 5*. Oslo: Aschehoug Forlag.
- Hjeltnes, G. (1990) *Avisoppjøret etter 1940*. Oslo: Aschehoug Forlag.
- Hjeltnes, G. (1993) «Dagbladet 1940-1945 – en splittet historie» i H. F. Dahl, Gudleiv Forr, Leiv Mjeldheim & Arve Solstad (red.), *Utskjelt og utsolgt. Dagbladet gjennom 125 år*, Oslo: Aschehoug Forlag.
- Innvik, Petter E. (2006) *Tidens krav i havgapet. Tidens Krav gjennom 100 år*. Kristiansund: Tiden Krav.
- Jerneck, B. (1943) *Folket uten fruktan. Norge 1942-43*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- Johansen, P. (1945) *Men – vi lever*. Stockholm: Bonniers.
- Kildal, A. (1945) *Presse- og litteraturfronten*. Oslo: Aschehoug & Co. (W. Nygaard)
- Kjeldstadli, S. (1959) *Hjemmestyrkene. Hovedtrekkene av den militære motstand under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug & CO. (W. Nygaard)
- Larssen, O. (1973) *Den langsomme revolusjonen*. Oslo: Aschehoug & Co (W. Nygaard)
- Luihn, Hans (1999) *Den frie hemmelige presse*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Omberg, A. (1945) *Goebbels dikterte*. Oslo: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Ottosen, R. (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug.
- Overrein, P. (2009) «Forbrytersk og landsskadelig eller påtvunget medløperi? Landssviksaken mot redaktør Thorvald Aadahl og Nationen. *Pressehistorisk tidsskrift nr 13/2010*.
- Smitt Ingebretsen, H. (1961) «Journalistens yrke og ansvar» i *Godviljens mann. Hilsen til Herman Smitt Ingebretsen på 70-årsdagen* Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Wernersen, C. H. (2006) *Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter. Norsk presse under nazistisk sensur*. Masteroppgave, Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo
- Aas, O. (1980) *Norske penneknekter i eksil*. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Aass, Eivind (1991) *Kristiansunds historie*. Kristiansund kommune